
Милић Милићевић

СНАБДЕВАЊЕ И ИСПЛАТА ОРУЖЈА И ВОЈНЕ ОПРЕМЕ ТОКОМ ПРВОГ СРПСКОГ УСТАНКА

Један од свакако највећих проблема током Првог српског устанка било је снабдевање житом, сољу али и оружјем и војном опремом. У њима су устаници посебно оскудевали. Проблем набавке оружја била је пратећа тема истраживања већег броја наших историчара.¹ И поред тога она је остала недовољно расветљена. Ово се нарочито односи на питања: како и колико су устаници заиста плаћали набављено оружје и осталу војну опрему.

Неопходност набавке оружја, муниције и осталог материјала била је у свести будућих устаничких вођа још пре избијања устанка. О овоме поседујемо више сведочанстава. Једно од хронолошки првих припада Петру Јокићу.² Према његовом казивању, једна од првих иницијатива

-
- 1 М. Вукићевић, Из војних установа Карађорђева времена, Београд 1912.
С. Гавриловић, Војводина и Србија у време Првог устанка, Н. Сад 1974.
С. Гавриловић, Аустрија и снабдевање оружјем у време Првог устанка, у; Историјски значај српске револуције, Београд 1983.
Р. Јеремић, Продаја оружја и муниције у Србију 1806 – 1810. и 1818. године. Гласник Историјског друштва у Новом Саду XII, св. 2. стр. 223 – 229.
М. Ристић, Стефан Живковић – Нишлија, први војни лиферант и зајмодавац обновљене Србије Карађорђевог доба, Историјски гласник 1 – 2, 1953. стр. 89 – 96.
С. Беновић, Сремски трговци и Први српски устанак од 1809. године, Зборник Матице српске, серија Друштвене науке, бр. 5, 1953, стр. 5 – 25.
Г. Десница, Земунски трговац Милош Урошевић, Годишњак града Београда, XX 1973., стр. 149 – 159.
М. Коларић, Проблем наоружања за време Првог устанка и Карађорђева тополивница у Београду, Историјски гласник 4, 1949, стр. 20 – 37.
Ж. Шкаламера, Кућа земунског трговца Милоша Урошевића, Зборник Историјског музеја Србије VI, 1969. стр. 105 – 113.
Група аутора, Прилози статистичког изучавања Првог српског устанка (1804 – 1813 год.), Завод за статистику НР Србије, Београд 1955.
Ј. Урош, Улога пречанских Срба у Првом устанку, Весник удружења православног свештенства VI, од 4. V 1954.
 - 2 Казивања о српском устанку 1804, Београд 1980, стр. 168 – 169. (приредила Д. Самарцић)

потекла је од Карађорђа. Он се још у јануару 1803. састао у Остружници са земунским трговцима Милошем Урошевићем и Костом Добановчанином који су му предали 6 ока барута. Алекса Ненадовић је пре избијања устанка писао мајору Митесеру о војним потребама Срба, тражећи од њега „дебане и официра”.³ Сличне податке даје нам Гаја Пантелић.⁴ У својим сећањима он наводи да је Карађорђе у лето 1803. уговорио са побратимом Драгутином да му уз помоћ Милоша Кабадарца из Немачке (Аустроје) набавља оружје и муницију.⁵ Пантелић даље казује да су ови трговци одмах почели набавку свега, осим топова који су касније стигли.⁶ Оволике потребе за оружјем и војном опремом биле су разумљиве. Нешто оружја преостало је сакривено из времена Мустафа-паше и борбе са Пазван-оглуом. Одређену количину оружја поседовали су и хајдуци. Ипак, за масовни устанак било је потребно много више. Уочљиво је да су у набавкама стрелачког оружја преовладавале пушке, док пиштоља има у мањем броју. Разлог за ово није само цена већ вероватно и величина. Како су пиштољи били мањи, пред устанак их је у народу било много лакше сакрити. Зато их је било у већем броју. Потребе за том врстом оружја су самим тим биле мање.

Набавка оружја и опреме ишла је путем три основна канала. Први, најранији, био је ратни плен. Иако су количине које су се на овај начин могле набавити биле, како несигурне, тако и недовољне, ипак нису биле занемарљиве. Познато је да су устаници приликом заузећа појединих градова, нарочито Београда, дошли у посед већег броја и топова и осталог оружја и опреме. Кемура Сејфудин Фехми наводи да је видео један Шеријатски хуџет по коме је ратни плен приликом заузећа Вишеграда 1807. године износио 67 товара олова које је поскидано са „Соколије” (џамија, задужбина Мехмед – паше Соколовића) и осталих добротворних зграда.⁷ Други канал, који је функционисао и пре устанка, био је окренут према Аустроји; трећи према Русији, што у виду поклона, што у виду куповине. Наравно, осим поменутог, оружје и опрема набављани су одасвуд одакде се могло.

Михаило Пејић је на самом почетку устанка извештавао митрополита Стратимировића да Арнаути продају Србима читаве товарије фишека и кремена по цени од 24 паре за туце.⁸ Ово је, као и ратни плен, било епизодног карактера. Оружје и муницију је у већим количинама и што је још важније – стално, могла дати само Аустроја која је, уз све то, била географски и најближа.

3 Прота Матеја Ненадовић, Мемоари, Београд 1893, стр. 67.

4 Казивања, стр. 95.

5 Мисли на Драгутина Милутиновића и Милоша Урошевића.

6 Прва два топа набављена су највероватније преко Димитрија Пуљевића средином марта 1804. године В. М. Вукичевић, Из војних установа Карађорђевог времена, Београд 1912. стр. 194.

7 Кемура Сејфудин Фехми, Први српски устанак под Карађорђем од године 1219-1804 до године 1279-1862, Сарајево 1916. стр. 168.

8 Р. Перовић, Први српски устанак, Акта и писма, Београд 1977, бр 2, стр. 56.

Прота Матеја је већ почетком марта 1804. године био на аустријском тлу. Саставши се са мајором Митесером молио га је за помоћ.⁹ Митесер се изговорио да званичне власти помоћ не могу дати, али му је указао на земунског трговца Стефана Живковића. Он ће убудуће, заједно са Милошем Урошевићем, бити главни снабдевач српских устаника. Помоћ од Аустрије тражиле су и друге старешине. Карађорђе се марта 1804. такође обраћао Митесеру тражећи барут и олово. Ову молбу понавља и наредног месеца. Миленко Стојковић и Живко Сливих такође моле команду Влашко-илирске регименте да омогући пребацивање оружја и муниције скелом код Паланке. Коначно, молба је упућена и самом аустријском цару.¹⁰ Ови напори нису остали без потпуног одјека, али аустријске власти због своје званичне политике углавном нису на њих одговарале. Зато је почетком 1806. у Беч послата трочлана делегација коју су сачињавали: Прота Матеја Ненадовић, Божа Грујовић и Милош Урошевић да некако издејствују од Дворске и Државне канцеларије дозволу за извоз хране и оружја у Србију. Труд није уродио плодом. Уместо дозволе уследила је наредба надвојводе Карла да се најстроже забрањује дотур оружја и муниције Србима.¹¹ Дозвола за извоз оружја и војне опреме званично никад неће бити ни дата.¹² Међутим у овим питањима примећује се и другојачији став званичних власти. Нешто препреденији од надвојводе Карла, надвојвода Лудвиг сматрао је у исто време да треба омогућити да устаници набављају оружје у „мањим” количинама. За веће контингенте Турска би вероватно дознала и протумачила као акт непријатељства.¹³ Из тих разлога стално су долазила наређења, забране и пооштрење истих којима се хтело спречити трговина и кријумчарење већих размера. Сам њихов број најбоље показује колико су у суштини биле неефикасне. Зато оружје и опрема прелазе аустријско-турску границу од почетка до краја устанка и то не без знања оних који су наводно то спречавали.

Карађорђе се јуна месеца 1810. обратио барону Симбсену молећи га да омогући слање 4 до 5 хиљада малих кугли за топове, „то јест исте што смо прве године поручивали”.¹⁴ Овај документ показује да је Симсенов претходник Јохан Георг Генеин (Зенеин) командант Славонско-сремске генералне команде лиферовао устаницима ђулад, или бар био упућен у то, од самог почетка устанка. Друго што је у документу уочљиво је то да Карађорђе не наводи која је тежина тих ђулади. То и није било потребно када је Симбсен очигледно знао, вероватно преко самог Генеина о каквим је ђуладима реч. Ово је још значајније када се

9. Мемоари, стр. 74 -75.

10. Р. Перовић, Исто, бр. 4, стр. 59; бр. 8, стр. 63; бр. 9, стр. 63; бр. 12, стр. 69.

11. А. Ивић, Списи бечких архива о Првом српском устанку, III, бр. 37. стр. 54 – 55; бр. 48. стр. 65.

12. С. Гавриловић, Грађа бечких архива о Првом српском устанку, II, бр. 29, стр.93.

13. А. Ивић, исто, бр. 49, стр. 66-67.

14. А. Ивић, исто VII-VIII, бр 214, стр. 222.

узме у обзир да чак ни Руси, савезници Срба, нису увек знали коју муницију за топове Срби траже. Родофиникину је јуна 1809. стигло писмо којим га извештава да устаници траже ђулад, али да нису навели њихову тежину. Аутор писма стога пита коју ђулад послати. Родофиникин у одговору истог месеца наводи да се ради о три врсте ђулади. Једну од њих неизоставно треба послати док остале две врсте, за сада нису толико неопходне.¹⁵

Вратимо се поново Генеину. О његовим потајним активностима било је и других конкретних доказа. Један извештај комисије грофа Окла показао је, да је у току Генеиновог боравка у Петроварадину, најпре од марта 1804. до маја 1806. године из арсенала изнето 1700 центи барута и олова а потом у другом наврату од маја 1805. до априла 1806. године више од 80000 центи. („Други наврат” је временски потпуно у „првом”. Да ли је тако?)¹⁶ Генеину су нестајали чак и топови, укључујући и један за оно доба прилично велики топ од 24 фунте.¹⁷

Ово, као и други разлози, било је довољно да маја 1807. Генеин буде смењен и на његово место постављен барон Симбсен. Ако се на Генеина могло оправдано сумњати, на Симбсена се то могло у још већој мери. За наредни период од нешто више од три године кријумчарење оружја као и других ствари добило је још веће размере. Око Симбсена се за кратко време окупила једна група трговаца коју су сачињавали Милош Урошевић, Димитрије Братоглић, Никола Диван, браћа Блау и Јеврејин Хиршл. Наравно, било је у овом послу и других, али је ова група, изгледа, држала монопол на све производе који су из Аустрије долазили. Готово да није било тога што уз Симбсенов утицај, Урошевић и остали лиферанти нису пребацили преко границе. Списак баронових злоупотреба био је прилично дуг. Са својим лекаром Гарцонијем и његовом женом омогућавао је препродају пасоша за извоз соли трговцима по цени од 500 форинти.¹⁸ Оптуживан је да је прекорачивао овлашћења у преговорима са Карађорђем, за аферу са Милојем Петровићем, пребацивање двојице звоноливаца у Србију ради ливења топова и још много другог.¹⁹ Симбсен се у једном тренутку чак осмелио да покуша да од кнеза Метерниха, односно цара, издејствује дозволу да се Србима преко поверљивих људи у посебним случајевима добавља барут, олово и друго. Тиме би се наводно кријумчарење оружја практично легализовало. Симбсенов покушај завршен је неуспешно. Но, и без дозволе командант Славонско-сремске генералне команде је по извештају кнеза аустријске територије још раније (феб. 1810.)

15 Исписи Валтазара Богишића, VI, 257, 317.

16 А. Ивић, исто, IX, бр. 94, стр. 106

17 С. Гавриловић, исто III, бр. 97, стр. 217.

18 С. Гавриловић, исто II, бр. 65, стр. 157.

19 В. С. Гавриловић, Јован Фагарши, звоноливац и тополивац из доба Првог српског устанка, Зборник МС за друштвене науке 49, 1968, стр. 141.

омогућио устаницима да се са аустријске територије пренесе у Србију један контингент муниције.²⁰

Симбсенова благонаклоност према трговцима и тобожњим кријумчарима оружја постала је као и у случају Генеина толико очигледна да је августа 1810. гроф Валис известио грофа Белгарда да га треба ставити под присмотру или чак сменити са положаја команданта границе. У складу с тим Дворски ратни савет наредио је генералу Фогелхуберу да у арсеналима Петроварадина и Осијека спроведе истрагу. Мада се Симбсен жалио на све могуће разлоге, почев од недостатка људства, који га онемогућавају да ефикасно контролише и спречи кријумчарење, то му није помогло. У октобру 1810. извештен је о свом смењивању и постављању генерала Хилера на место команданта границе.²¹ Истини за вољу, главни разлог Симбсеновог смењивања и није био кријумчарење већ неуспешна политичка игра у којој није успео да одагна руски политички уплив и замени га аустријским.²² Ипак, и сазнање о умешаности у кријумчарење имало је сигурно свог утицаја. Спрега Симбсен – Урошевић сада је доведена у питање. Већ новембра исте године бивши командант границе морао је да сведочи у корист Урошевића као поверљивог аустријског човека што је овај на крају крајева и био.²³ Урошевић му се реванширао у априлу 1812. оправдавајући га и код самог цара.²⁴ Симбсен је у међувремену био изведен пред суд. Саслушања су показала многобројне злоупотребе, како самог Симбсена, тако и људи око њега.²⁵ Резултат тога било је његово ражаловање. Оно је потрајало релативно кратко време. Симбсен је у годинама после устанка рехабилитован и том приликом му је враћен и чин. Ни оптужбе, ни саслушања, Симбсена не заустављају. Ово време проводи у свом старом послу. Један конфидент извештава фебруара 1812. да Симбсен и његов син преговарају са неким земунским трговцима око куповине оружја за Србију.²⁶

Трећи по реду командант границе, Хилер, био је у погледу злоупотреба умеренији. На њега се сумњало само у погледу пасоша за шта је морао да се оправда пред грофом Белгардом.²⁷ Изгледа да ни Белгард није био потпуно чист пошто се у једном тренутку правдао саветнику Оклу да никада није дозволио извоз оружја и муниције.²⁸

20 А. Ивић, Исто, VII – VIII, бр. 71. стр. 75; бр. 9. стр. 92; бр. 382, стр. 455.

21 С: Гавриловић, Исто, I, бр. 546, стр. 612; бр. 551, стр. 620; бр. 559, стр. 628; бр. 575, стр. 658.

22 Р. Љушић, Вожд Карађорђе, I, Београд – С. Паланка 1993, стр. 239-260.

23 А. Ивић, исто, VII _ VIII, бр. 471, стр. 614.

24 С. Гавриловић, исто III, бр. 81, стр. 153.

25 С. Гавриловић, исто II, бр. 242, стр. 442.

26 С. Гавриловић, исто III, бр. 34, стр. 77.

27 А. Ивић, исто IX, бр. 356, стр. 434.

28 С. Гавриловић, исто II, бр. 55, стр. 121.

На основу свега изложеног види се ко је све био умешан у пребацивање војне опреме из Аустрије у Србију. Судећи према запленама, највећа количина пристизала је у периоду 1805 – 1807 године, мада је дотура било раније. У каснијем периоду, од марта 1807, захваљујући руској војној помоћи, потребе за аустријским оружјем опадају. Аустријске власти су трговцима званично забрањивале извоз, незванично у мањим количинама више него толерисале. Уз то, одговорне личности на граници су из својих материјалних разлога, „мање количине” врло лако тумачиле као много веће. Зато само постојање границе није за устанике представљало доминантан проблем. Много већу тешкоћу за устанике представљао је недостатак готовог новца. Ово се највише осећало на самом почетку устанка. Да би се дошло до готовине, био је потребан извоз. Главни извозни артикал била је наравно стока. Гаја Пантелић наводи у вези с овим једну епизоду која је добар показатељ начина трговине.²⁹ Крајем 1806. српски трговци су од Карађорђа и Младена Миловановића затражили новац за исплату оружја. Како готовине није било Карађорђе се досетио да се уместо ње сакупе волови. Сакупљено је 1100 грла које дадоше уместо новца. Власницима волова је после, по доласку новца из Русије, плаћено по 50 гроша за грло. Пантелић казује да су и они касније узимали у исту сврху по једно свињче на двадесет и од новца добијених за њих исплаћивали дугове.

Овај и слични примери јасно казују какав је главни начин трговине био. Стока из Србије продавана је у Аустрији. Од добијеног новца куповани су оружје, муниција и остале потребе и слати назад у Србију. Из овога се намеће закључак да устаницима и није био највећи проблем што су аустријске власти номинално забрањивале извоз оружја. То је, што из политичких, што из личних разлога команданата границе, било ионако неефикасно. У том контексту много је већи проблем био извоз стоке, односно за њу добијени новац.

Кријумчарење оружја било је могуће. То наравно не значи да је било и лако. Има доста примера да су трговцима оружје и муниција били заплењивани. Најкарактеристичнији пример за ово је случај Игњата Јовановића.³⁰ Крајем 1806. он је од вуковарског пушкара Јохана Валкера преузео 98 „гараблија” (карабина) по цени од 10 форинти и 30 крајцара по комаду. Уз то, добио је у готовом 121 форинту. Цео дуг био је у укупном износу од 1150 форинти. Јовановић је дао признаницу и уговорио да дуг исплати по продаји оружја у Србији. На несрећу, аустријске власти су пушке заплениле па до продаје није дошло. Валкер га је због дуга тужио па је Земунски магистрат ставио интабулацију на Јовановићеву кућу.³¹ Игњат Јовановић није био дужан само за помену-те пушке. Имању грофа Елца за купљено брашно дуговао је 8000

29 Казивања, стр. 110.

30 Р. Перовић, исто, бр. 201, стр. 248.

31 Т. Илић, Грађа из земунских архива за историју Првог српског устанка, I, бр. 215, стр. 278.

форинти.³² С друге стране, ни Валкер није био без проблема. После спора са Јовановићем ухваћен је у Сремској Митровици са већом количином пушака и пиштоља. Оружје које је Јовановић купио, нашло се у међувремену у петроварадинском арсеналу. Тек 1809. године Генерална команда Славонско-сремске границе послала је упутство по коме би се заплећене пушке могле откупити за Landwehr и то по цени од 9 форинти комад.³³ Оваква понуда значила је за Јовановића чист финансијски губитак, а за устанике мањак оружја.

Игњат Јовановић у овоме није био једини. Поменути документ наводи још седморицу, махом земунских трговаца, код којих је заплећено преко осам стотина пушака. Број укупно заплећеног оружја био је сигурно већи. У септембру 1806. Димитрије Марковић ухваћен је у Сиску са 100 карабина купљених у Љубљани.³⁴ То му није сметало да поново ступи у акцију. У јулу следеће године код једног новосадског трговца пронађено је 320 пушака које је Димитрије Марковић намеравао да пребаци у Србију.³⁵ Лазара Лађевића је у јулу 1805. задесила слична судбина. У Ферлаху је набавио 450 пушака које је преко Љубљане, Карловца и Сиска намеравао да пребаци до Земуна а потом у Србију.³⁶ Поменути пример показује неке од центара одакле су оружје и муниција били набављани. То су углавном били Ферлах, Љубљана, Нови Сад, Осиек, Митровица и Темишвар. Ако су потребе налагале, ишло се и у Пешту. Гроф Белгард сумњао је у пролеће 1810. да је и сам Карађорђевић брат у том граду. Сумњало се да тамо покушава да набави оружје.³⁷ Аустријске провере нису ово потврдиле.

Након пријема у наведеним градовима оружје је полутајним каналима стизало до Панчева или Земуна, одакле је пребацивано у Србију. Аустријске власти које су готово тачно знале градове у којима се набавља, канале којима се кријумчари, па чак и трговце који то чине, ипак нису прекинуле трговину оружјем, житарицама и сољу. Документи бечких, земунских и других архива препуни су забрана или наређења, али са извесно малим или никаквим резултатима. Разлоге за то не треба тражити у несавесности или очигледној умешаности појединих високих чиновника на граници, већ и у разлици између званичне и стварне политике Аустрије. Хабзбуршка царевина трудила се да одржи релативно добре односе са својим турским суседима па јој је јавна трговина оружјем у томе само штетила. Од тајне трговине имала је користи. Оружје је увек било добро средство, ако не и најбоље да се неки народ или држава политички привуку и вежу за одређену страну. Уз то не треба сметнути с ума ни финансијски моменат овакве

32 Т. Илић, исто III, бр. 33, стр. 101.

33 Т. Илић, исто II, бр. 71, стр. 130.

34 С. Гавриловић, исто I, бр. 53, стр. 59

35 Нав. дело, бр. 176, стр. 227.

36 Нав. дело, бр. 94, стр. 116.

37 Нав. дело, бр. 471, стр. 545; бр. 488, стр. 559.

трговине. Због тога трговина и кријумчарење оружјем је постојало, било у неку руку пожељно, али се морало одвијати у тајности. Стога главна тежња Аустрије и није била да спречи овакву трговину, већ да спречи сазнање о њој. У складу с тим било је потребно с времена на време запленили неки контингент и то обелоданити.

Поменути случајеви заплене говоре томе у прилог, а наредни случај који ћемо навести то и доказује. У јануару 1807. пуковник Перс известио је Славонску-сремску генералну команду да је велика количина пушака (1194) заплена код трговаца Гине Вулка и Јована Младена.³⁸ Овај случај био би само један од многих сличних да се Државна дворска канцеларија није постарала да свог интернунција на Порти, барона Штимера, не обавести о овом.³⁹ Тиме му је дала могућност да да материјалне доказе да Аустрија не само да не снабдева устанике оружјем већ се труди да тај дотур и спречи.

Ова конспиративност ишла је и даље. Вукићевић у свом делу наводи један извештај Балкунова кнезу Чарторијском од јула 1806. године. Он наводи да пушке купљене у Аустрији носе натпис „Тула”.⁴⁰ Због ових пушака дошло је до инцидента у коме је највише страдао господар Влашке, кнез Ипсиланти. Наиме, управо је он оптуживан да је по налогу Руса лиферовао оружје у Србију. Порта је протествовала, а тобожњи протест уложила је, наравно, и Аустрија. Умешао се и Правитељствујушћи совјет подневши молбу надвојводи Лудвигу, да се те пушке, као и неке друге заплена (укупно 1450), испоруче или да се бар врати новац узет за њих.⁴¹ Није нам познато да ли је до повраћаја икада дошло. До информације о тим пушкама Порта је највероватније дошла преко француског амбасадора Себастијанија који је баш у то време путујући за Цариград, краће време провео у Букурешту. Себастијани изгледа да ипак није имао тачне информације, јер је број пушака који је навео у разговору са кнезом Ипсилантијем био претерано велики (17000).⁴²

Јасно је да из аустријске царевине није кријумчарено само стрелачко оружје. Оно је било малих димензија и релативно лако па транспорт није био сувише тежак. Много већу тешкоћу због својих димензија представљали су топови. Као што смо раније изложили, већ марта 1804. Димитрије Пуљевић је успео да пребаци у Србију два мања топа. Устаницима је требало много више од тог броја. Зато су се постарали да их легално набаве. Марта 1804. обратили су се Граничарској команди са молбом да им позајми један топ.⁴³ Топ није добијен. У фебруару 1806. упућена је молба ливници „Кнез Вилхем од Ауерспега”

38 Нав. дело, бр. 93, стр. 114.

39 А. Ивић, исто IV, бр. 145, стр. 225.

40 М. Вукићевић, исто, стр. 177.

41 А. Ивић, исто IV, бр. 439, стр. 598.

42 Исписи В. Богишића, разбор 53 – 55, 56.

43 А. Ивић, исто I, бр. 27, стр. 34.

за израду 30 топова. После низа дописа виших и нижих инстанци, Државна канцеларија није одобрила њихову продају.⁴⁴ Убрзо су етигле нове наруцбе. Једна је адресирана на Грац за 50, а друга на Решице у Банату за 36 топова. Оволика количина узбунила је аустријске војне кругове па су командант Темишвара барон Дука и гроф Белгард добили задатак да ово испитају. Њихова истрага показала је да се ради о обичној обмани. И поред тога топови су стизали у Србију. Гроф Грине извештава грофа Стадиона да пограничне власти нису дале ни један топ, али да су Срби ипак нашли канале да до њих дођу.⁴⁵ И поред тога топови су стизали у Србију. Барон Генеин извештава у исто време (јун 1806.) Генералну дирекцију војне границе да Срби поседују 61 топ. Пуковник Перетић извештава пак о 50 топова које је видео код Миленка Стојковића у Поречу. Део тих топова сигурно је заплењен али је извесно да је део њих и прокријумчарен из Аустрије. И руска документација потврђује поседовање аустријских топова од стране устаника.⁴⁶

Пушке и топови нису били једино што је за борбу било потребно. Набавка муниције такође је изискивала напор, тим пре што је учесталост борби стално изискивала велику потрошњу. Прота Матеја је одмах по преласку у Земун и састанка са Митесером замолио Стефана Живковића да му набави барут. Како Стефан Живковић није имао новца, Прота му је дао 9 „руспија” (венетијанер) а исто толико и Јанку Зазићу који су му донели по 9 фунти барута.⁴⁷ У првим данима устанка а и касније недостатак муниције био је приметан. Срби су имали 5 до 6, изузетно 10 фишека по човеку па су зато били спремни да га плате две уместо једне форинте колико је обично коштао.⁴⁸ Има података који говоре о још већој несташници муниције. Карађорђе је причао Божи Грујовићу да када су устали на оружје у пушкама је био један, често ни један фишек.⁴⁹ Ако се узме у обзир да је сваком борцу требало око пола оке барута и олова (650 г), онда се види колике су биле стварне потребе.

Канали за набавку муниције брзо су успостављени. По правилу су њих успостављали већ познати трговци. Намеће се утисак да међу њима није било одређене специјализације већ је сваки трговао свим, од жита па до топова. Димитрије Николић је у августу 1807. из петроварадинског арсенала набавио 1744 центе барута и 86 фунти ђулади. Следећег месеца набавио је још 350 центи барута и олова. Интересантно је да су обе потврде за купљени барут и олово потписали аустријски официри и то на основу пасоша Земунске војне команде. Други трговац, Димитрије Марковић био је још успешнији. Он је успео да од маја 1805. до

44 С. Гавриловић, Исто, I, бр. 23, стр. 29; бр. 26, стр. 31.

45 А: Ивић, Исто, III, бр. 121, стр. 146; бр. 159, стр. 221; бр. 166, стр. 231; бр. 178, стр. 241; бр. 196, стр. 264.

46 В. Богишић, VI, 37.

47 Мемоари, стр. 75.

48 А. Ивић, исто I, бр. 26, стр. 33.

49 Мемоари, стр. 165.

априла 1806. купи 32 820 фунти барута и 52 030 фунти олова. То би практично значило да је за месец у Србију пребацивао готово 2000 кг барута. Слично као и оружје и барут је понекад плењен. Неки Павле Стојковић ухваћен је у покушају да неком неименованом трговцу испоручи 6 акова барута.⁵⁰

Пошто трговина барутом ионако није могла бити спречена, или се вероватније није ни хтело, аустријске власти су покушале да ово ипак држе под контролом на тај начин што ће створити неку врсту монопола. Зато је у септембру 1808. Петроварадинска артиљеријска гарнизонска команда дала дозволу да само три трговца: Љота и Ђорђе Теодоровић и Радослав Томић могу трговати барутом и шалитром.⁵¹

Уз барут било је неопходно и олово. Хабзбуршка монархија је и овде делимично ишла на руку устаницима. Рудник Оравице могао је олово продавати уз ограничење да се поручене количине од преко 50 центи морају претходно најавити.⁵² Нажалост, руднику је у марту 1809. уручена забрана извоза олова.⁵³ Изгледа да су надлежни овог рудника радили на своју руку јер је општа забрана извоза олова у Србију постојала још раније (дец. 1807.) и то од Намесничког већа а потом и од Краљевске дворске коморе.⁵⁴ Устаници нису покушавали да набављају олово само са стране већ су се, као и у случају барута и топова, трудили да га и сами праве. Олово је вађено под Медведником још пре устанка, а потом и у околини Сокола и Бабама подно Авале.⁵⁵ Одатле се носило у Тополу где је ливено у Карађорђевој кући. Уз све напоре домаћа производња није подмиривала потребе па су устаници у погледу муниције стално зависили од добре воље Аустрије или Русије. Потрошњу барута и олова повећавале су и лоше навике бораца. Вукићевић је у свом делу објавио делимично један извештај Родофиникина кнезу Прозоровском у ком описује да Срби пре сваког боја пуцају у ваздух два-трипут а после и најмање победе и по „десет пута”.⁵⁶ Извештај је наравно претеран, јер толико муниције за расипање сигурно није било. Уз то треба имати на уму да је ондашње оружје једнометно, што би значило да га треба пунити више од три пута. Наравно „шенлучења” је било о чему сведочи и Карађорђево наређење да се свако узалудно и намерно опаљивање казни са 25 батина и затвором.⁵⁷ Још одраније постојало је наређење да се у Совјет свака три месеца шаље извештај о пријему и потрошњи муниције.⁵⁸ Ова потрошња била је у борби

50 Т. Илић, исто, I, стр. 532 – 538, бр. 317, стр. 451.

51 А: Ивић, исто, I, бр. 321, стр. 453.

52 Т. Илић, исто I, бр. 95, стр. 118.

53 Т. Илић, исто II, бр. 75, стр. 138.

54 Т. Илић, исто I, бр. 282, стр. 408; А. Ивић, исто, IV, бр. 781, стр. 1098.

55 Мемоари, стр. 58 – 59.

56 М. Вукићевић, исто, стр. 211.

57 Државни архив Београда, ЗМП I, бр. 56.

58 Архив Србије, ПО, 54, бр. 5.

прилично велика. Милоје Петровић извештава из Каменице да муниција брзо иде, јер дневно избаце и по хиљаду пушака.⁵⁹ Прота Матеја Ненадовић такође говори да се количина од 7 до 8 буради фишека трошила за дан, два.⁶⁰

Осим ратног плена и набавки из Аустрије оружје и војна опрема пристижу и из Русије. Помоћ одатле је у два вида: новцу, а тек касније и у оружју. Прва делегација на челу са протом Матејом Ненадовићем добила је помоћ од 900 златника.⁶¹ Већ у децембру 1804. цар је наредио министру финансија да за устанике одобри суму од три хиљаде златника.⁶² Веће своте новца добијане су и касније. Сава Обрадовић на основу неколико докумената сматра да је руска новчана помоћ током устанка износила 27 000 дуката (270 000 гроша), закључујући при том да „вероватно новчана помоћ Русије није износила много више”.⁶³ Према ондашњем ценовнику војне опреме, који ћемо касније навести, ова сума чини се одвећ мала, пошто би се за њу могло опремити само две до две и по хиљаде пешака или осам до девет стотина коњаника. Стога и поред неупућености у комплетну руску документацију, могуће је претпоставити да је коначна сума била много већа. Прва помоћ у виду војне опреме стигла је тек марта 1807. године.⁶⁴ Већ наредног месеца француски конзул у Травнику Давид извештава, наравно претерано, како је са знањем аустријских власти Дунавом у Београд заједно са руским официрима приспело 30 000 пушака и топова сакривених у бале од лана.⁶⁵

Приспело оружје је продавано или поклањано. Поклони у оружју нису били увек најсрећније решење, јер су Руси давали углавном већ искоришћену или заплећену опрему. Један аустријски конфидент јавља да су Карађорђе и остале старешине врло незадовољне пристиглим топовима, пушкама и пиштољима (дец. 1808.), јер је све то у врло лошем стању па захтева велику оправку, толику да ће корист бити мања од уложеног труда.⁶⁶ Да је добијено оружје било слабог квалитета, доказују и сами руски извори. Родофиникин предлаже у септембру 1806. генералу Михелсону да се Србима пошаље као помоћ, поред осталог, 10 до 12 „старих” пољских топова.⁶⁷ Руси су, наравно били врло широкогрудни када се радило о заплећеном турском оружју. Оно не

59 Исписи, В. Богишић, VI, 60.

60 Мемоари, стр. 113.

61 Мемоари, стр. 152.

62 Првое Српское востание 1804 – 1813. и Росиа (Цир.), Књ. I, бр. 33, стр. 77 – 79.

63 Нав. дело, стр. 48.

64 В. Б. Богдановић, Два века пушака на територији Југославије, Београд 1990.

65 М. Самић, Француски извештаји о Босни почетком XIX века (1806 – 1813), Сарајево 1961. стр. 43.

66 Т. Илић, исто, I, бр. 348, стр. 483. Један документ (Т. Илић, исто I, бр. 123, стр. 157) показује да је оправка три стотине пушака аустријске власти 1806. године коштала 73 форинте и 35 крајцара.

67 Исписи, В. Богишић, разбор 68-69.

само да им по калибру није одговарало већ је према квалитету било много лошије од тадашњег аустријског, француског или њиховог. Према томе, устаницима је више одговарало да добију готов новац па да за њега у Аустрији купе оно што је потребно него да од Руса добијају оружје и опрему сумњивог квалитета чија је оправка била скопчана са позамашним материјалним издацима. Приспело оружје коришћено је против Турака па било оно са натписом „Тула” или без њега.⁶⁸ Ипак, бар у једном, набавка из Русије била је кориснија него она из Аустрије. Околности су биле повољније па су и контингенти били већи. Марта 1808. у Србију је пристигло преко 15 000 ока олова и барута.⁶⁹ Неколико месеци касније стигао је на 5 лађа још већи контингент од: 23 топа, 3000 пушака, 2000 пиштоља, 11 буради барута, 1000 копаља и 9000 ђулади.⁷⁰ Аустријском конфиденту није промакло да се и ово оружје поправља што значи да је и у овом случају реч о војној опреми слабог квалитета.⁷¹

Када је реч о набавкама из Русије, мора се узети у обзир да уз велика растојања и временске прилике узимаху свој данак. Понекад је било довољно да ниво Дунава скочи или опадне као што се то догодило у јануару 1808. и онемогући дотур муниције.⁷²

II

Једно од питања које је готово потпуно остало неразјашњено, наведено је на почетку. То је, колико су устаници заиста плаћали оружје и војну опрему? Аустријски извори као и сећања савременика дају магловиту слику. Највећа препрека при потпуном сагледавању овог проблема је валутни систем. Велики број врста новца који је у то доба био у оптицају, ствара огромну збрку. Инфлација турског новца која се у том раздобљу креће око 50%, ствара додатне тешкоће. Исти је случај и са Хабзбуршком монархијом која је, као што је већ знано, године 1811. доживела финансијски слом праћен огромном девалвацијом. Због свега тога готово је немогуће утврдити потпуно прецизне суме исплаћиване за оружје и опрему.

Према једној изјави пушкар Петровића Земунском магистрату од јула 1806, он је ноћу испоручио, крадом, двоја кола тј. 200 пушака трговцима Димитрију Братоглићу и Стефану Живковићу.⁷³ Они су даље пушке проследили трговцу Алекси Н. из Руме који им је дао облигацију на 4700 форинти. Из овога следи да је цена једне пушке била 23 форинте и 30 крајцара. Нажалост у документу се не наводи о ком моделу пушака се ради. Приметно је да је цена изузетно висока што наводи на помисао да су разни трошкови око пушака у њу већ

68 Миша Карапанчић је на самом почетку 1807. године (В. Р. Перовић, исто бр. 210, стр. 256.) поделио 650 пушака, наводно руских. Пошто је први контингент оружја из Русије пристигао баш у марту могуће је да се ради о оним истим аустријским пушкама са натписом Тула. (В. Б. Богдановић, исто, стр. 21.)

69 Р. Перовић, исто бр. 293, стр. 321.

70 Т. Илић, исто I, бр. 344 и 345, стр. 483-484.

71 Т. Илић, исто I, бр. 357, стр. 500-501.

72 Р. Перовић, исто, бр. 280, стр. 313.

73 Т. Илић, исто I, бр. 132, стр. 165.

урачунати. На овакво мишљење наводи нас и претходно наведени пример пушака са натписом „Тула”. Њих 650 комада Карапанчић је продао по цени 38 гроша комад, што према тадашњем курсу износи око 25 форинти (1 форинта – 1,5 гроша)⁷⁴. Ова цена била је сигурно два па и три пута виша од номиналне вредности. Заплењене пушке Лазара Лађевића вределе су 8 форинти и 30 крајцара монтиране месингом и 7 форинти и 30 крајцара монтиране гвожђем.⁷⁵ Игњат Јовановић је платио нешто вишу цену „гараблија” и то од 10 форинти и 30 крајцара. Од Валкера је, као што смо већ навели, узео још 121 форинту у готовом. Ако му је ово било потребно за одређене пословне трошкове, то би значило да је већ ту, на лицу места, цена скакала више од 10% и то не рачунајући проценат који су трговци узимали. Колики је тај проценат био, тешко је поуздано рећи; могуће је само наслутити.

Карађорђе је трговачком „тријумвирату” Урошевић, Ратковић и „Топал” још на скупштини у Остружници обећао добар проценат. Јанићије Ђурић нам не говори колики је.⁷⁶ То ипак знамо захваљујући Проти Матеји Ненадовићу. На више места он говори да се ради о 30%.⁷⁷ Различите врсте роба а уз њих и оружје преплаћивао је и Урошевић и кнез Ипсиланти, чак и до три пута.⁷⁸ Оволика разлика између почетне и крајње цене није потицала само од трговачког процента. Оружје се у Аустрији израђивало махом у приватним радионицама које су имале свака своју тарифу. Што се оружја из Русије тиче, његова је цена више била оптерећена једном другом ставком. То је био транспорт. Родофиникин је у новембру месецу 1808. транспорт оружја и муниције на три лађе од Пореча до Београда платио 700 гроша.⁷⁹ Поређења ради, читава лађа вредела је између 1500 и 2000 гроша. Реално је претпоставити да је транспорт копном био још скупљи. Како је путева по Србији било мало, транспорт је био каравански, а за то је требало десетине, а у неким случајевима и стотине коња.⁸⁰

Примери које смо навели, били су везани за пушке. Цена пиштоља, односно кубуре била је нешто нижа. Према једном рачуну о продаји пиштољ је коштао 20 гроша.⁸¹ Према другом, цена износи више, 30 гроша.⁸²

74 Овде се ради о курсу који наводи Илић, исто I, стр. 616. и који је просечан. Однос од 1804. до 1813. године варира од 1,2 до 2 гроша за форинту.

75 С. Гавриловић, исто I, стр. 116.

76 Казивања, стр. 68.

77 Мемоари, стр. 95. и даље.

78 В. С. Беновић, Сремски трговци и Први српски устанак до 1809. године, Зборник матице српске V, год. 1953.

79 Р. Перовић, исто, бр. 425, стр. 401.

80 Према тадашњем рачунању коњски товар био је око 80 ока (око 100 кг) што значи да се на коња могло натоварити 20 – 25 пушака и то у случају када уз њих није била и муниција. В. Деловодни протокол П. Добрњца, САНУ XXXVII, год. 1900. стр. 110.

81 Р. Перовић, исто, бр. 294, стр. 322.

82 Протокол Шабачког магистрата. бр. 196 и 338, стр. 34 и 78.

Цена барута варира највише. Фунта барута вреди један до два гроша, али су устаници, после две или три руке, понекад плаћали и неколико пута више.⁸³

Највише новца, разумљиво, требало је дати за коња. И овде је варирање велико, али се може рећи да је просечна цена јахаћег коња износила око 200 гроша. Наравно, било је и примера да су добри коњи са скупоценом јахаћом опремом вредели преко 400 па чак и преко 700 гроша.⁸⁴

Наведене цене појединих комада оружја и опреме могу нам послужити да бар приближно одредимо колико је устаничку војску коштао појединачни борац. Према ондашњим мерилима потпуно наоружан борац са: пушком, две кубуре и дугим ножем (ханџар) коштао је 100 до 150 гроша. Распон ове суме потиче, наравно, од квалитета и порекла оружја којим је појединац располагао. Ово се приближно слаже са наводима Проте Матеје Ненадовића из времена Мустафа-паше: „Ко је Србин и нема дуге пушке, два пиштоља и велики нож” мора краву да прода да би ово набавио. Вероватно се при том не мисли на све комаде оружја, јер већина је поседовала бар један од поменutih предмета. Коњаник са: кратком пушком, два пиштоља и сабљом стајао је много више. Његова цена била је 300 до 350 гроша. Две трећине ове суме захваћено је ценом коња. Материјална вредност пешака и коњаника односила се на оне који су поседовали обично оружје. Сабље, пушке, пиштољи, богато украшени, опремљени златом и сребром вредели су велике суме. Само се по себи разуме да је такво оружје могао имати само врло имућан човек.

На основу свега што смо изложили, јасно је да је Први српски устанак, односно почетак српске револуције, захтевао огромне финансијске напоре. Они су били подмиривани порезом, зајмовима, извозом пре свега стоке, као и руском финансијском потпором. Само на тај начин Србија је могла поднети високе цене оружја и ратне опреме. Део цене био је узрокован ценом транспорта, у мањој мери проблемима везаним за аустријско-турску границу и позамашном трговачко провизијом. Да ње није било крајње је сумњиво да би трговци, чији је типичан представник био Милош Урошевић, само из патриотских осећања чинили, по свој иметак рискантне, а за устанике корисне услуге. Они као и многе аустријске личности припадали су оном типу људи чија отаџбина и није била Србија већ злато.

83 Уп. Т. Илић, исто I, бр. 317, стр. 451 и Мемоари, стр. 75.

84 Државни архив Београда, По, Кут 54, бр. 10.

Резиме

Главна пажња у овом раду обрађена је на два питања. Прво од њих везано је за утицај Аустрије, потом Русије, на наоружавање и опремање устаничке војске. Кроз њега се објашњава на који начин и зашто је Аустрија, насупрот званичној политици према Турској, продавала оружје српским устаницима, као и то, какви су заправо стварни циљеви те политике били. Уочљиво је и истакнуто да је Аустрија у првим годинама Устанка 1804-1807. била главни испоручилац оружја и муниције, а да у времену од пролећа 1807. предност у оружаном помоћи Србији стиче Русија. Наглашено је и то да је продаја и поклони у оружју један од битних елемената који су одређивали политички уплив било једне, било друге силе.

Други део рада представља покушај да се на основу битних показатеља сагледа материјално напрезање Србије за време прве, оружане фазе Српске револуције.

КЉУЧНЕ РЕЧИ: Србија, Први српски устанак, набавка оружја и опреме, цена оружја и опреме.

Summary

The main attention in this work was paid to two questions. The first one is connected with the influence of Austria, and then Russia, on the arming and equipping of rebel army. Through that impact it is explained in what way and why Austria, contrary to the official politics towards Turkey, was selling the arms to Serbian rebels, as well as what were the real aims of that politics. It is noticeable and emphasized that Austria in the first years of the Uprising 1804 – 1807 was the main supplier of arms and ammunition, and in the period from the spring 1807. the advantage in the armament help to Serbia was gained by Russia. It was also emphasized that sale and gifts in arms had been some of the crucial elements which determined the political influence of either one or another power.

The second part of the work represents an attempt to recognize the material efforts of Serbia during the first armed stage of Serbian revolution on the basis of all important indexes.

KEY WORDS: Serbia, The First Serbian Uprising, supply of weapons and equipment, the price of weapons and equipment